

İLHANLI - CELÂYİRLİ - TİMURLU
GÖRSEL SANATLARINDA DEVAMLILIK

THE CONTINUITY IN ILKHANID,
JALAYIRID AND TIMURID VISUAL ARTS

Prof. Dr. Serpil Bağcı
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. SERPİL BAĞCI | Hacettepe Üniversitesi |
serpil.bagci[at]gmail.com | ORCID: 0000-0001-7082-3940

Serpil Bağcı, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Çalışma alanı esas olarak Osmanlı ve İslam kitap sanatlarıdır. Bu konulardaki kitap ve makalelerinde daha çok resimlerin metinlerle bağlantıları ve çözümlemeleriyle ilgili sorunlara değinmiştir. Ayrıca Osmanlı el sanatları hakkında çalışmaları da yayımlanmıştır. Osmanlı sanatıyla ilgili çeşitli sergilerin hazırlanmasında çalışmış, bu sergi kitaplarına katkıda bulunmuştur. Çok sayıda makalesi bulunan yazarın kitaplarından başlıcaları şunlardır: Mevlana Müzesi Resimli El Yazmaları, İstanbul, 2003; Falnama: The Book of Omens (Massumeh Farhad ile birlikte) ve Osmanlı Resim Sanatı (Filiz Çağman, Zeren Tanındı ve Günsel Renda ile birlikte), İstanbul, 2. baskı, 2019.

Prof. Dr. SERPİL BAĞCI | Hacettepe University |
serpil.bagci[at]gmail.com | ORCID: 0000-0001-7082-3940

Serpil Bağcı is professor of Islamic Art at the Hacettepe University. Her main field of research is the Ottoman and Persian arts of the book. Her works focus on the analysis of the paintings and the contextual relations between texts and images. She collaborated many Ottoman art exhibitions and contributed to their catalogues. Her publications include: Mevlana Müzesi Resimli El Yazmaları [The Illustrated manuscripts in Mevlana Museum], İstanbul, 2003; Falnama: The Book of Omens (with Massumeh Farhad), and Ottoman Painting (with Filiz Çağman, Zeren Tanındı and Günsel Renda), İstanbul, 2019.

İLHANLI - CELÂYİRLİ - TİMURLU GÖRSEL SANATLARINDA DEVAMLILIK

Öz

Bu çalışmada İlhanlı saraylarının istekleri doğrultusunda hazırlanan kitap resmi örneklerinin temsil anlayışının Celâyirli dönemi eserlerindeki sürekliliği birkaç örnek üzerinden kısaca tartışılmaktadır. Bu kapsamda öncelikler isimlerini ve yapıtlarını tanıdığımız sanatçılar önemli rol oynar. XVI. yüzyıl ortalarında Safevi sanatçısı Dust Muhammed'in yazdığı bir metin bu devamlılığın sanatçılarla nasıl sürdüğünü anlatır. İlhanlı hükümdarları için çalışan ressamın kimi zaman kendileri, kimi zaman da öğrencileri ve Celâyirli sarayında yapıtlar üretmiştir. Ustadan öğrenciye aktarılan tarz ve beğeni bu devamlılığı açıklar.

Çalışmada ikinci olarak bu devamlılığı yansıtan resimli bir el yazması ele alınmaktadır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan bir murakka içinde günümüze ulaşmış bir kitabın resim ve yaprakları bu el yazmasının bakiyesini oluşturur. Eser, Celâyirli hükümdarı Şeyh Üveys (sal. 1356-74) için yapılmaya başlayan ancak tamamlanamayan bir Şehnâme nüshasıdır. Bugün varolan resimleri, konu tercihleri ve uygulanan üslup açısından büyük ölçüde 1330-35 civarında hazırlanmış musavver bir İlhanlı Şehnâme nüshasını izler. Hatta belki de onu tamamlamak amacıyla yapılmıştır. Bu bitmemiş kitabın bakiyesi 1420'lerde Tebriz'den Herat'a götürülmüş ve 1430 yılında Timurlu Mirzası Baysungur b. Şahrüh için hazırlanan bir diğer Şehnâme nüshasına model olmuştur. Böylece söz konusu görsel miras yeniden yorumlanmakla birlikte XV. yüzyıl da yaşamaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Şehname, İlhanlı, Celâyir, Timurlu, Görsel Sanatlar

THE CONTINUITY IN ILKHANID, JALAYIRID AND TIMURID VISUAL ARTS

Abstract

This study aims to discuss the interrelation between Ilkhanid, Jalayirid and Timurid artists and works of art. It first focuses on a sixteenth-century text, now in the Topkapı Palace Museum Library, which was written by the Safavid artist Dust Muhammad as a preface to an album that he compiled. According to Dust Muhammad, the artists who worked for Ilkhanid rulers continued to produce under Jalayirid patrons and trained younger generation of artists. This continuous artistic genealogy evidently resulted in pictorial conventions shared between generations.

The second part of the study deals with the tradition of book illustration passed down from Ilkhanids to Jalayirids and focuses on an unfinished Jalayirid Shāhnāma produced for Shaykh Uvays. The manuscript survived through its illustrations pasted onto the leaves of another Topkapı Palace album. These extant paintings are closely related to an Ilkhanid Shāhnāma datable to 1330-35. Both the iconographic preferences and stylistic affinity illustrate the continuity between the two artistic traditions. The remains of the Jalayirid Shāhnāma served as a pictorial source for another copy of the text produced almost fifty years later. The Timurid prince Baysunghur b. Shahrukh carried this unfinished work to Herat around 1420, and his artists re-interpreted these images as the model for his Shāhnāma completed in 1430. These three illustrated Shāhnāma copies exemplify the survival of the artistic heritage of the Ilkhanids in Jalayirid and Timurid courts.

Keywords

Sehname, Ilkhanid, Jalayirid, Timurid, Visual Arts

Bu çalışmada İlhanlı resim sanatı mirasının bir diğer Moğol kabilesi olan Celâyirlilerin resim kültüründe nasıl dönüşerek de olsa yaşadığını ve sonraki dönemlerde de bu yaşamını sürdürdüğü kısaca tartışılmaktadır. Bu kapsam içinde, özellikle Celâyirli hükümdarı Şeyh Üveys'in (sal. 1356-74) himayesi/emri altında çalışan sanatçıların İlhanlı tasvir geleneğini devraldığı ve yeni yorumlar katarak sürdürdüğü, Osmanlı koleksiyonlarındaki bazı murakkaların (albümlerin) içindeki imgelerde açıkça gözlenebilir.

Celâyirli hükümdarların himayesi altında hazırlanmış, bir bölümü tamamlanmadan, parçalar halinde Osmanlı hazinesinde bugüne ulaşmış resim sanatı örnekleri 1930'lerden beri farklı yayınlarda tartışılmış, genellikle Moğol resmi başlığı altında ele alınmıştır.¹ Dorothea Duda'nın 1964'te Viyana Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinden hareketle 1971 ve 72 yıllarında yayınladığı iki kapsamlı makalesi, Celâyirli resim sanatının hakkettiği şekilde tanınmasını sağlamıştır.² Celâyirli resimli el yazmaları 1970'li yıllardan itibaren İslâm kitap ve resim sanatı tarihi araştırmaları içinde önemli bir yer tuttuğu gibi, bazı eserlerle ilgili monografik kitap ve makaleler de yazılmıştır. Bu konudaki güncel yayınlardan biri olan, 2011 yılında Filiz Çağman ve Zeren Tanındı'nın İstanbul koleksiyonlarında bulunan Şeyh Üveys ve Sultan Ahmed (sal. 1382-1410) için hazırlanmış müzehhep ve musavver kitaplar hakkında yazdıkları makalede ise bilinmeyen ya da az bilinen eserleri birbirleriyle ve başka kitap sanatı ürünleriyle bağlantıları ve sahipleri üzerine

¹ Arménag Bey Sakisian, *La Miniature Persane du XIIIe au XVIIe siècle*, Paris Et Bruxelles: Les Éditions G. Van Oest, 1929; M. Ivan Stchoukine, "Notes sur des Peintures Persanes du Sérail de Stamboul", *Journal Asiatique*, 227 (1935), s.117-140.

² Dorothea Duda, "Die Buchmalerei der Ğalâ'iriden (1. Teil)", *Islam*, 48 (1971), s.153-220; Dorothea Duda, "Die Buchmalerei der Ğalâ'iriden (2. Teil)", *Islam*, 49 (1972), s.28-76.

yoğunlaşarak tanıtıldılar. Bu çalışmada sunulan zengin bibliyografya 2010 yılına dek bu alanda yapılan çalışmaların tümünü kapsamaktadır.³

Osmanlı sarayının hazinesinde bulunan murakkalarda, burada İlhanlı resim anlayışını devam ettirmesiyle ele alacağımız kitap bakiyeleri ve meşkler, Hasan-ı Büzürg (1340-56), daha önce İlhanlı hükümdarı Ebu Said'le (sal. 1317-35) evli olan eşi Dilşâd Hatun ve esas olarak oğulları Üveys'in himayesinde çalışan sanatçıların yapıtları olmalıdır.

SANATÇILAR VE ÜSLUPLARIN AKTARIMI

Timurlu yazarı Devletşâh Semerkandî, 1487 yılında yazdığı *Tezkiretü's-şu'arâ* adlı biyografisinde Celâyirli saray şairi Selmân-ı Sâvecî'yi anlattığı bölümde, hamileri Hasan, Dilşâd ve Üveys'ten de söz eder. Selmân'dan şairlik öğrendiğini belirttiği Üveys'i hoş tabiatlı, yakışıklı, gösterişli, kerem ve türlü ilimlerde vukuf sahibi bir padişah olarak tanıtır. Devletşâh, Şeyh Üveys'i iyi bir ressam olarak tanıtırken onun hakkında pek çok kıymetli bilgi de verir. Ona göre Şeyh Üveys'in "*ķalem-i Vâsiti*" (Vasit şehrinin kalemi veya üslubu) ile yaptığı resimlere ressamlar hayran kalırdı. Zamanın en ileri gelen ressamı olan Hâce Abdülhayy da onun şakirdiydi, talim ve terbiyesi altında yetişmişti. Devletşâh'ın müziğe, edvar ilmine merakını da vurguladığı Şeyh Üveys, İslam dünyasının en ünlü müzisyenlerinden Abdülkâdir-i Merâgî'nin (öl. 1435) hamisidir. Merâgî, otobiyografisinde Şeyh Üveys ve oğulları Hüseyin ile Ahmed'den gördüğü iltifatı şükranla anar. Oğluna ayrıca hat dersleri de vermiş olması aynı zamanda hattat olduğunu da işaret eder.⁴ Şeyh Üveys'in sanata doğrudan katkısı Osmanlı yazarı Gelibolulu Mustafa 'Âli'nin kitap-kâğıt sanatçılarının biyografileri ve eserleriyle ilgili *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı kitabında da (1587-88) karşımıza çıkmaktadır. 'Âli'nin geçmişin nakkaşlıkta

³ Filiz Çağman ve Zeren Tanındı, "Selections from Jalayirid Books in the Libraries of Istanbul", *Muqarnas*, 28 (2011), s.21-264.

⁴ Devletşâh Semerkandî, *Tezkire-i Devletşâh 2. cilt*, çev. Necati Lugal, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1977, s. 318; Wheeler M. Thackston, *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*, Cambridge, Massachusetts, 1989, s.11-12; Üveys'in Abdülkâdir Merâgî'nin hamisi olmasıyla ilgili bkz. Murat Bardakçı, *Marâğalı Abdülkadir. XV. Yüzyıl Bestecisi ve Müzik Nazariyatçısının Hayat Hikâyesiyle Eserleri Üzerinde bir Çalışma*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986, s.23, 154.

öne çıkan birkaç hükümdar-hamisi arasında Sultan Üveys Bahadır'ı sayması, onun bu alandaki şöhretinin yaygınlığını gösterir.⁵

Şeyh Üveys için çalışan sanatçıların İlhanlı resim geleneğini sürdürmesi, sanatçılar-yapıtlar arasındaki devamlılık bir XVI. yüzyıl yazarının anlatısında açıkça görülür. Safevi ressamı Dust Muhammed, Şah İsmail'in oğlu ve Şah Tahmasp'ın kardeşi Bahram Mirza için (ö. 1549) hazırladığı ve 951/1544'te tamamladığını belirttiği murakkasının dibacesinde (önsöz) kendi döneminde ve geçmişte etkin olan kitap-kâğıt sanatçıları hakkında bilgi verir.⁶ İşte bu önsözde, Şeyh Üveys döneminde yetişmiş Üstad Şemseddin adlı bir sanatçıdan söz eder. Dust, Şemseddin'in Hâce Emir Ali Hattat tarafından istinsah edilmiş bir *Şehnâme'*deki tasvirleri yaptığını söyler.

Şemseddin, Şeyh Üveys'in ölümünden sonra resim yapmayı bırakmış, kimse için çalışmamıştır.⁷ Bu yazı bakımından önemli olan, Şemseddin'in İlhanlı hükümdarı Ebu Said Hudaybende (sal. 1317-35) devrinin ünlü ressamı Ahmed Musa'nın şakirdi olduğunu belirtmesidir. Şemseddin ise yukarıda alıntıladığımız Devletşâh'ın Şeyh Üveys'le doğrudan bağladığı Hâce Abdülhayy'ın hocasıdır. Dust, Üstad Şemseddin'in hamisi Şeyh Üveys'in ölümünden sonra Hâce Abdülhayy'ın evine yerleştiğini ve kendisini tümüyle onun eğitime adanmış olduğunu belirtir. Dust Muhammed'in verdiği bilgi bu kadarla da kalmaz; anlatımının devamında Şeyh Üveys'in sanatçı oğlu Sultan Ahmed Celâyir'e resim öğrettiğini (*ta'lîm-i taşvîr*) ve Ahmed'in *Ebusa'id-nâme'*ye kalem-i siyahi⁸ tarzda bir tasvir yaptığını söyler.⁹ Günümüze

⁵ Mustafa 'Âli, *Menâkıb-i Hünerverân*, haz., İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul, 1926, s.67. Çevrimyazı ve İngilizce tercümesi için bkz. Esra Akın Kıvanç, *Mustafa 'Âli's Epic Deeds of Artists: A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World*, Leiden: Brill, 2011, s.271, 405.

⁶ Bu albüm Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir, H. 2154.

⁷ Dust Muhammed'in önsözü Wheeler M. Thackston tarafından aslı ve İngilizce tercümesiyle Wheeler M. A. Thackston, *Album Prefaces and Other Documents on the History of Calligraphers and Painters*, Leiden: Brill, 2001 başlıklı kitabında yayınlanmıştır (s. 4-18). Bu bölüm için bkz. s. 12-13.

⁸ Kalem-i siyahi, fırça ve mürekkeple yapılan boya kullanılmayan tasvirlerle verilen isimdir. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu tarz imgelerin Celâyirli kültür çevresinde yaygınlaştığı bilinmektedir. Albümlerde çok sayıda tek yaprak örneği bulunur, Ahmed Celâyir'in kendi divanı da muhtemelen yüzyılın sonunda bu teknikle imgelerle donatılmıştır. Bugün Washington DC, Freer Gallery of Art'da bulunan (F.1932.29-37) Sultan Ahmed Celâyir'in divanı çok sayıda

ulaşmamakla beraber Celâyirli döneminde İlhanlı hükümdarı Ebu Said ile ilgili bir kitabın yazılması veya istinsah edilmesi; dahası bu eserin hükümdarın kendisi tarafından resmedilmesi bu iki sülale arasındaki yakın bağın bir diğer göstergesidir. XVI. yüzyıl yazarının sunduğu bu sanatçı silsilesi, temsil tarzının üstattan şakirde aktarılarak İlhanlılardan Celâyirli'lere nasıl devredildiğini açıkça yansıtır.

BİRBİRİNİ İZLEYEN *ŞEHNÂME* NÜSHALARI

Bugün Topkapı Sarayı koleksiyonlarında bulunan çeşitli albümler İlhanlı ve Celâyiri sanatçıların tamamlanmış ya da yarım kalmış resimlerini ve desenlerini içerir. Bu derlemeler, nakkahanelerdeki etkinliklerin, sanatçıların birbirini kopyalayarak, meşk ederek yaptıkları çalışmaların günümüze ulaşmış nadir örneklerini içerirler. Bu albümler arasında belki de en ünlüleri önceleri içindeki Sultan II. Mehmed portreleri dolayısıyla Fatih Albümleri olarak; sonra da Akkoyunlu Yakup b. Uzun Hasan'a (sal. 1478-1490) ithafen yazılmış şiirler barındırması nedeniyle Yakup Bey albümleri olarak adlandırılan, içindeki Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen resimleriyle de ünlenmiş olan Hazine 2153 ve Hazine 2160 numaralı olanlardır. Topkapı sarayının hazinesi içinde çok önemli bir yeri olan bu murakkalar XIV.-XVI. yüzyıl arasına tarihli çok sayıda hat ve tasvir örnekleri içerir. Çok büyük olasılıkla Sultan I. Selim'in Tebriz seferinden sonra getirdiği bu sanat eserleri sarayda albüm haline getirilmiş olmalıdır.

Bu albümlerde bulunan otuz adet resim, Ebul Kasım Mansur Firdevsi'nin (ö. 1020 civ.) 1010 civarında yazıya geçirdiği, İslam edebiyatının klasiklerinden olan *Şehnâme*'nin bir nüshası için yapılmıştır. Kitap tamamlanamamış olmalıdır. Bazı yaprakları ve resimleri (bir kısmı tamir

yayında tartışılmıştır. Massumeh Farhad'ın 2016 tarihinde yayınlanan yazısı divanın imgelerini Celâyirli kalem-i siyahî tasvirler bağlamında yeni görüşlerle tartışır, ayrıca bu konudaki tüm literatürü de içerir. Massumeh Farhad, "The Dîvân of Sultan Ahmad Jalayir and the Diez and Istanbul Albums", *The Diez Albums: Context and Contents*, haz. Julia Gonella, Friederike Weis, Christoph Rauch, Leiden: Brill, 2017, s. 485-512.

⁹ Thackston, *Album Prefaces*, s.13.

görmüş olarak) H. 2153 ve H. 2160 numaralı albümlere yapıştırılmıştır.¹⁰ Günümüze ulaşmış tam sayfaların boyutlarından kitabın 50x35 cm olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu anıtsal *şehnâmenin* esin kaynağı bugün literatürde Büyük Moğol *Şehnâmesi* olarak tanınan, 1330-35 dolaylarında istinsah edilerek resimlenen, ancak büyük olasılıkla bu yıllarda tamamlanmamış bir İlhanlı örneği olmalıdır.

Büyük Moğol *Şehnâmesinin* metin ve resimleri 41x29 cm boyutlarındadır, XIX. yüzyılın ortalarında Tahran'da, Kaçar sarayında yapılmış onarımı sonunda daha da büyüterek boyutları yaklaşık 50x35 cm'e ulaşmıştır. Bugün dünya müzelerine dağılmış olan bu anıtsal yapıtın Çin ve Avrupa görsel geleneklerinin izlerini barındıran, yenilikçi, zengin bir temsil dilini yansıtan resimleri İslâm sanatı tarihi içinde çok özel bir ün kazanmıştır.¹¹

İşte, tarihine dair elimizde kesin veriler bulunmayan Celâyirli *şehnâmesi* boyutları ve resim üslubu açısından bu eserle yakın akrabalık gösterir. Dust Muhammed'in resimlerini Ebu Said devrinin ünlü sanatçısı Ahmed Musa'nın şakirdi Şemseddin'in yaptığını söylediği *şehnâmenin* bu örnek olması ihtimali çok yüksektir. Resimlerin tümü aynı elden çıkmamıştır. Olasılıkla da Şemseddin'in içinde yer aldığı bir sanatçı grubu tarafından

¹⁰ Bu resimler geçen yüzyılın başlarından beri tanınmaktadır. Bir bütün olarak ele alan çalışmaların ilki Nurhan Atasoy, sonuncusu ise Bernard O'Kane tarafından yapılmıştır: Nurhan Atasoy, "Four İstanbul Albums and Some Fragments from Fourteenth Century Shah-names", *Ars Orientalis*, 8 (1970), s. 19-48; Bernard O'Kane, "The Great Jalayirid Shāhnāma", *The Diez Albums: Contexts and Contents*, haz., J. Gonella, F. Weis, C. Rauch, Leiden: Brill, 2016, s. 469-484. Tarafımdan yapılmış bir inceleme ise (Saray Albümlerindeki *Şahnâme* Yaprakları: Bir Celâyirli Kitabının Bakiyesi), albümlerin tıpkıbasımları ile yayınlanacak olan *Çin-i Maçin'den Frengistan'a: Topkapı Sarayı'nın İki Eşsiz Albümü (Hazine 2153 ve 2160)* başlıklı bir kitapta yer alacaktır.

¹¹ Büyük Moğol *Şahnâme'si* XX. yüzyılın başlarından itibaren sanat tarihi yazınında yer bulmuştur. İlk kez bir bütün olarak resimlerin konularına göre sıralanması Doris Brian tarafından yapılmıştır: "A Reconstruction of the Miniature Cycle in the Demotte Shāh Nāmāh", *Ars Orientalis*, 6 (1939), s.97-112. Bilinen tüm imgelerin reproduksiyonları ve resimlerin üslup ve ikonografi açısından ayrıntılı irdelenmesi için bkz. Oleg Grabar ve Sheila Blair, *Epic Images and Contemporary History. Illustrations of the Great Mongol Shahnama*, Chicago: University of Chicago Publications, 1980. Yazmanın üretimi, yeniden kurgulaması ve tarihi hakkında bkz. Sheila S. Blair, "Rewriting the History of the Great Mongol Shahnama", *Shahnama The Visual Language of the Persian Book of Kings*, haz. Robert Hillenbrand, Aldershot: Routledge 2004, s. 35-50. Yazma ve resimleri hakkında nispeten yeni genel toparlama ve yayınlar için bkz. Robert Hillenbrand, "The Arts of the Book in Ilkhanid Iran", *The Legacy of Genghiz Khan. Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353*, haz. Linda Komaroff ve Stefano Carboni, New York: Metropolitan Museum of Art, 2002, s. 155-67.

yapılmıştır. Albümlere yapıştırılmış yapraklarıyla ve resimleriyle bugüne ulaşmış, boyutları ve sanatçılarının yenilikler barındıran üsluplarıyla bir saray desteğinin ürünü olduğu açık görünen resimleri içermek üzere tasarlanan *şehnâme* nüshasının, geç İlhanlı resimli kitap geleneğini devralıp sürdüren sanatçılar tarafından Celâyirli hükümdarı Üveys için 1370 civarında Tebriz veya Bağdat'ta yapılmış olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

Öte yandan, Celâyirli nüshasından günümüze ulaşmış resimlerin hiçbiri İlhanlı yazmasında bulunmaz. Başka bir deyişle bu denli yakın özellikler yansıtan iki kitaptaki resimler arasında tek bir ortak sahne yoktur. Bilakis, Celâyirli resimlerinin hepsi İlhanlı nüshasında eksik olarak niteleyebileceğimiz bölümlere aittir. İki eserin boyutları ve tasarımlarıyla birbirlerine çok yakın olması ikincisinin birinciyi tamamlamak üzere yapıldığını akla getirir. Bu önermeyi destekleyen herhangi bir yazılı kanıtımız olmamakla birlikte, elimizdeki tek veri olan resimlerin bir saray nakkaşhanesinde istihdam edilmiş sanatçıların elinden çıkmış olduğunu gösteren üslup özellikleri ve canlandırdıkları konuların niteliği özgün bağlamlarını bu şekilde yorumlamamıza izin verir.

Biri 1335 civarında Ebu Said, diğeri 1370 civarında Şeyh Üveys için hazırlanmış bu iki musavver *şehnâme* üzerinden izlediğimiz görsel kültür devamlılığının öyküsü bu kadarla da kalmaz. Belgeler ve yine doğrudan resimlerin sağladığı verilerden anladığımıza göre Celâyirli *şehnâmesinin* bakiyesi, büyük olasılıkla 1420 dolaylarında Tebriz'den Herat'a gitmiş, bu kez de Timurlu saray nakkaşhanesinde bir kez daha yeni bir *şehnâmenin* ilham kaynağını oluşturmuştur.

Celâyirli *şehnâmesi*, babası Şahruh b. Timur (sal. 1405-47) ile Türkmenlere karşı düzenlenen sefere katılan ve bir süre Tebriz'de kalan Baysungur Mirza (öl. 1433) tarafından Ahmed Celâyir'in nakkaşhanesinin kalıntılarıyla birlikte Herat'a getirilmiş olmalıdır. Dust Muhammed'e göre, Baysungur Mirza çeşitli kitap sanatçılarını Tebriz'den getirmiş ve Sultan Ahmed Bağdadî'nin bir mecmuasının (*cöng*) aynı resimleri içerecek şekilde

bir tıpkısının üretilmesini emretmiştir.¹² Aynı kopyalama işlemi Celâyirli *şehnâmesinin* kalıntılarından da yapılmıştır. 833/1430'da Herat'ta Mevlâna Cafer Baysungurî tarafından istinsah edilen *şehnâmenin* resimleri bu doğrudan bağlantıyı açıkça yansıtmaktadır.¹³

Kitap sanatlarına düşkünlüğü ile bilinen Baysungur Mirza b. Şahrüh'un kütüphanesi için hazırlanmış olan bu nüsha, boyutları (38x26 cm), resimlerinin üslubu ve metin formatı açısından Celâyirli örneğini izler. Daha önemlisi, en azından üç resim bire bir kopya edilmiştir. Baysungur'un nakkaşhanesinde çoğaltılan ama günümüze ulaşmamış başka Celâyiri imgelerinin 1430'da Herat'ta bulunması, sonradan diğerleri Tebriz'e geri götürülürken eksilmiş olması ihtimali de yüksektir. Timurlu kitabında bulunan tasvirler Celâyirli *şehnâmesinin* resim ilkelerinin yaklaşık yarım yüzyıl sonra, İslâm resim sanatlarının en verimli üretim merkezlerinden birinde ne denli beğenildiğini açıkça gösterir. Bir başka deyişle, İlhanlı görsel kültür mirasının neredeyse tam bir asır sonra, Celâyirli sanatçıların aracılığıyla Timurlu sarayında yeniden canlanması, bu mirasın gücünü yansıtır. Anlaşılan bu resimli yapraklar, başka nakkaşhane kalıntılarıyla birlikte muhtemelen, 1458'de Karakoyunlu Cihanşah'ın Herat'ı ele geçirmesi veya 1468'de Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Timurlu Ebu Said'i yenmesi gibi Türkmenlerin Timurlulara karşı kazandıkları zaferlerinden birinin ardından Tebriz'e geri dönmüş ve Sultan I. Selim'in 1514'teki fethinden sonra Osmanlı hazinesine girmiştir.¹⁴

¹² Thackston, *Album Prefaces*, s. 13.

¹³ Tahran Gülistan Müzesi, env. no. 716. İslam resim sanatı tarihinin en ünlü eserlerinden olan Baysungur *Şahnâme'si* çok sayıda yayında ele alınmıştır. Yazmanın tüm resimleri için bkz. Basil Gray, *An album of miniatures and illuminations from the Bâysonghori manuscript of the Shâhnâmeh of Ferdowsi, completed in 833 A.H./A.D. 1430, and preserved in the Imperial Library, Tahran, 1971*; Mohammad Ali Rajabi, *Iranian Masterpieces of Persian Painting*, Tahran, 2005.

¹⁴ Sözüünü ettiğimiz bu iki albümden birine basılmış sultan I. Selim'in saltanatı sürerken kullandığı mührü bu albümlerin onun zamanında saray hazinesine geldiğini gösterir.

SONUÇ

Bugün Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda ya da oradan aktarılmış diğer İstanbul müze ve kütüphanelerinde bulunan Timurlu ve Safevi albümlerindeki birçok desen ve resim İlhanlı sanat mirasının yüzyıllar içinde ne denli beğeni topladığını, teknik ve üslup açısından yeni yaratılara ilham vererek yaşamını sürdürdüğünü gösterir. Bu kısa yazıda sanatçılar ve bir kitabın resimleri üzerinden tartışıldığı üzere saraylardan saraylara aktarılan bu görsel geleneğin sürdürülmesi Cengiz Han'ın mirasının uzun ömrünün bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Arménag Bey Sakisian. *La Miniature Persane du XIIe au XVIIe siècle*. Paris Et Bruxelles: Les Éditions G. Van Oest, 1929.
- Akın Kıvanç, Esra. *Mustafa 'Âli's Epic Deeds of Artists: A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World*. Leiden: Brill, 2011.
- Atasoy, Nurhan. "Four İstanbul Albums and Some Fragments from Fourteenth Century Shah-names". *Ars Orientalis*. 8 (1970): 19-48
- Bardakçı, Murat. *Maragalı Abdülkadir. XV. Yüzyıl Bestecisi ve Müzik Nazariyatçısının Hayat Hikâyesiyle Eserleri Üzerinde bir Çalışma*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986.
- Blair, Sheila S. "Rewriting the History of the Great Mongol Shahnama". *Shahnama The Visual Language of the Persian Book of Kings*. haz., Robert Hillenbrand. Aldershot: Routledge 2004.
- Brian, Doris. "A Reconstruction of the Miniature Cycle in the Demotte Shâh Nâmah". *Ars Orientalis*. 6 (1939): 97-112.
- Çağman, Filiz ve Zeren Tanındı. "Selections from Jalayirid Books in the Libraries of İstanbul". *Muğarnas*. 28 (2011): 221-264.
- Devletşâh Semerkandî. *Tezkire-i Devletşâh 2 cilt*, çev. Necati Lugal. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1977.
- Duda, Dorothea. "Die Buchmalerei der Ğalâ'iriden (1. Teil)". *Islam*. 48 (1971): 153-220.
- Duda, Dorothea. "Die Buchmalerei der Ğalâ'iriden (2. Teil)". *Islam*. 49 (1972): 28-76.
- Farhad, Massumeh. "The Dîvân of Sultan Ahmad Jalayir and the Diez and İstanbul Albums". *The Diez Albums: Context and Contents*. haz. Julia Gonella, Friederike Weis, Christoph Rauch. Leiden: Brill, 2017: 485-512.
- Grabar, Oleg ve Sheila Blair. *Epic Images and Contemporary History. Illustrations of the Great Mongol Shahnama*. Chicago: University of Chicago Publications, 1980.
- Gray, Basil. *An album of miniatures and illuminations from the Bâysonghori manuscript of the Shâhnâmeh of Ferdowsi, completed in 833 A.H./A.D. 1430, and preserved in the Imperial Library*. Tahran, 1971.
- Hillenbrand, Robert. "The Arts of the Book in Ilkhanid Iran". *The Legacy of Genghiz Khan. Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353*. haz. Linda Komaroff, Stefano Carboni. New York: Metropolitan Museum of Art, 2002
- Mohammad Ali Rajabi. *Iranian Masterpieces of Persian Painting*. Tahran: Tehran Museum of Contemporary Art, 2005.
- Mustafa 'Âli. *Menâkıb-i Hünerverân*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal. İstanbul, 1926.

- Bernard O’Kane. “The Great Jalayirid Shāhnāma”. *The Diez Albums: Contexts and Contents*. haz. J. Gonella, F. Weis, C. Rauch, Leiden: Brill, 2016.
- Stchoukine, M. Ivan. “Notes sur des Peintures Persanes du Sérail de Stamboul”. *Journal Asiatique*. 227 (1935): 117-140.
- Thackston, Wheeler M. *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*. Cambridge, Massachusetts, 1989.
- Thackston, Wheeler M. A. *Album Prefaces and Other Documents on the History of Calligraphers and Painters*. Leiden: Brill, 2001.